

TÜRK MÜSİKİSİ MAKAMLARINDA GEÇKİ

“Mûsikî, sesleri kulağa hoş gelecek şekilde birleştirmek sanatıdır”.

J.J. ROUSSAU

Yrd. Doç. Dr. Ruhi KALENDER

I- Geçkinin Tanımı

Türk Mûsikisinde bir makamdan diğer bir makama geçerken yapılan değişikliğe geçki (Batı Mûsikisinde modulation) derir. Başka bir deyişle geçki,¹ bir makamdan diğerine gidişten ibârettir. Her geçki bir yürüyüşün ifâdesidir. Bazı mûsikî eserleri geçkisiz yâni tek makamla yapılmıştır. Makamlarda geçki, vasıtalarının iyi kullanılmasına bağlıdır. Tek makamın insanı bıktıracağı gibi, birbiri ardından makam değiştirmek de yorgunluk verebilir. Geçki çeşitli gâyeler için yapılır. Bu gâyelerin başlıcaları, mûsikî eserlerinin icrâsında monotonluktan kurtulmak, güzelliği ve çeşitliliği temin etmek, özel bir fikri ve duyguyu dinleyenlere aktarmaktan ibârettir.

Geçkinin yapılış yöntemlerine geçmeden bâzı önemli terimleri açıklayalım.

Ayirt Notası : Bir mûsikî eserinde geçkiyi işâret eden ses, meselâ Sûznâk makamında iken birden mi-bekar (tabii işâret) kullanılırsa, makamın dizisine yabancı olan bu ses, bir makam geçkisinin başlangıcını gösterir. Buna ayirt notası denir².

Eldeki (asıl) Makam : Mûsikîde bir makamdan diğer makama geçildiği yâni geçki yapıldığı zaman birinci makama “asıl makam veya eldeki makam”, ikinci makama “geçkiye giden makam” denir. Geçkiler birbiri ardınca sıralanınca, her bir makam kendinden önceki makama

1 Mûsikî makamlarında geçki yapıldığı gibi, usüllerde geçki yapıldığı zaman, usûl geçkisi meydana gelir. Buna usûl geçkisi denir. Bazı mûsikî eserlerinin içinde (dîni ve lâdîni) çok güzel kullanılmış usûl geçkileri vardır. Örnek olarak Nâyi Osman Dede'nin Segâh Sâz Semâisi gös-
terilebilir.

2 Yılmaz Öztuna, Türk Mûsikisi Ansiklopedisi, I/ 87.

nisbetle “gidilen makam” ve kendinden öncekine nisbetle eldeki makamdır³.

Hüviyet: Bir makamın dizisindeki seslerden her birinin, tiz ve pest taraflarında bulunan seslere nisbetle sınırlandırılmış şahsiyeti, meselâ çargâh makamındaki bûselik (Si) perdesi, dügâh (Lâ) perdesinden bir tanîni (tam ses) tiz ve çargâh (Do) perdesinden bir bakıye (yarım ses) pest olarak sınırlanmıştır. İşte bûselik sesinin hüviyeti, çargâh makamı içinde budur. Eğer “Si” notasına bir koma (en küçük ses birimi) bemolü koyarak segâh yapılsa, onu dügâhtan bir büyük mücenneb (8 komalık ses aralığı) tiz ve çargâhtan bir küçük mücenneb (5 komalık ses aralığı) pest duruma getiririz. Bu haliyle hüviyetini değiştirmiş oluruz. Bu değişik hüviyet, çargâh makamının yapısına aykındır. Kesin olarak bir geçkiye delâlet eder⁴.

Yabancı Ses: İçinde bulunulan makamın dizisinde bulunmayan sese yabancı ses denir. Örneğin: Nihavend makamında re bemolü kullanırsak, mutlaka bir geçkiyi ifade eder⁵. Yabancı sese örnek olarak H. Sadettin Arel’in Çargâh Sâz Semâisinden iki ölçü verelim.

Uzak Makam: Bir makama göre, ortak özellikleri az olan makama uzak makam denir. Bir makama göre, uzak makama yapılan geçkiye uzak geçki, yakın makama yapılan da yakın geçki denir. Bu iki geçkiyi ileride açıklayacağız. Müzikolog H. Sadettin Arel, dizisinde dörtten fazla ortak ses bulunan makamlar “yakın”, dörtten az ortak sesleri bulunanlar “uzak” makamlardır demektedir. Uzak makama H. Sadettin Arel’in Nîm-zirgülede Hüzâm makamındaki Durağundan örnek verelim. Bkz. 77. sh.

Yakın Makam: Bir makam dizisine benzer bir diziyeye sahip, başka bir makama yakın makam denir. Böyle bir makama geçmek (geçki yapmak) kolay ve hemen olur. Örneğin, Uşşâk ile Bayâtî, Muhayyer ile Hüseyinî, Hüzâm ile Segâh, Süznâk ile Hicazkâr gibi ma-

3 Öztuna, a.g.e., I/ 89.

4 Öztuna, a.g.e., I/ 276.

5 Öztuna, a.g.e., II/ 376.

6 Öztuna, a.g.e., II/ 356.

NİM-ZİRGÜLE' DE HÜZZAM DURAK' DAN
(Ben mest-i canan olmusum)

H. S. Arel

NA_MÜ NI_ SAN_ DAN GEÇ_ Mİ SIM
DU_YA_LI AŞ_ KIN SIR_RI_ Nİ
KÜ_Lİ Cİ_ HAN_ DAN EL YU_ DUM
BU_LA_LI AŞ_ KIN CEN_ Cİ_ Nİ

NİM-ZİRGÜLE'de Hüzam'dan Büselik'de Çargâh'a geçiş

kamlar yakın makamlardır. Yakın makamın karşıtı da uzak makam-
dır. Nevâ ile Sûznâk, Hicâz ile Evc, İsfahan ile Şeddiaraban, uzak ma-
kamlardır. Burada şekilde görüldüğü gibi Sûznâk ile Hicâzkâr makam-
ları yakın makama bir örnektir.

SÜZNÂK

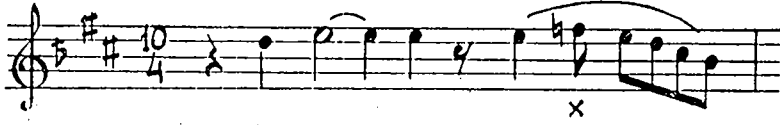
HICAZKÂR

II- Makam Geçkilerinin Türleri

1- Geçici Geçki

Çok az devam eden bir geçkiden sonra, hemen asıl makama dönen geçkiye geçici geçki denir. Geçici geçkiye Dr. Suphi Ezgi'nin Uzzâl makamında yapılmış bestesinin başından bir ölçüyü örnek olarak veriyoruz. Aşağıda şekil üzerinde görülen X işareti Uzzâl makamından Hümâyûn makamına yapılan geçkiyi göstermektedir⁷.

⁷ Öztuna, a.g.e., I/ 229.

2- Kesin Geçki

Başka bir makama geçip, yeni makamda uzunca kalan geçkiye-süreklî geçki denir. Bu geçki, geçici geçkinin karşıtıdır⁸. Şekilde görüldüğü gibi bir makam içindeki kürdî perdesi, segâh perdesine döndürülme suretiyle kesin geçki yapılmış ve bu geçki devam etmektedir.

3- Süreklî Geçki

Uzun zaman devam eden geçkiye süreklî geçki denir. Bunda genel olarak donanım yerine geçkinin donanımı konulması tercih edilir. Türk Müsîkîsinin bir çok formlarında çok defa 3. hanede süreklî (devamlı) geçki yapılmaktadır. Süreklî geçkiye H. Sadettin Arel'in Ferahnûma makamındaki Durağından bir örnek verelim⁹. Bkz. 79. sh. Örnek: 1

4- Süreksiz Geçki

Çok devam etmeyen geçkiye süreksiz geçki denir. Bu geçki bazı hallerde tek yabancı nota ile yapılabilir. Donanım değişikliği söz konusu değildir. Süreksiz (devamsız) geçkiler yeknesaklığı giderir ve belirli gayeleri temin ve ifade eder¹⁰. Bu geçkiye örnek olarak H. Sadettin Arel'in Ferahnûma durağını verelim. Bkz. 79. sh. Örnek: 2

5- Uzak Geçki

İçinde bulunduğu makam ile aynı özellikleri taşıyan, başka bir makama yapılan geçkiye uzak geçki denir. Uzak geçki ani ve güzel olursa,

8 Aynı eser, I/ 340.

9 Aynı eser, II/ 257.

10 Öztuna, a.g.e., II/ 258.

ÖRNEK : 1

FERAHNÜMÂ DURAK' dan

H. S. Arel

SU — İ ZÂN — LA EY — LE — ME TAH — RIB
 KAL — BİM HÂ — NE — SİN
 ZÂ — Hİ — RÜ BÂ — TIN PE — RİY — LE
 UÇ — MA — ĞA EY — LE HE — VES

dinleyenlerin kulağında sürpriz bir lezzet meydana getirir. Istılmadan geçilirse mütenafir (kulağa hoş gelmeyen sesler) olur. Mâhûr makamın-

ÖRNEK : 2

FERAHNÜMÂ DURAK

H. S. Arel

AK İ — LE NÜS EY — LE — YEN
 BEZ — Mİ E — ZEL PEY — MÂ — NE — SİN

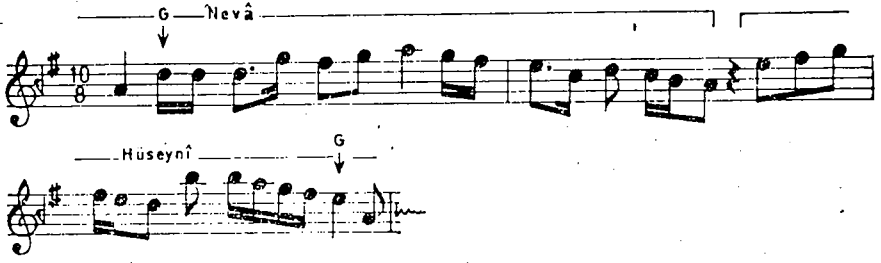
dan segâha geçmek veya segâh makamından mâhûra geçmek, uzak bir geçkidir. Segâhtan hüzzâm veya hüzzâmdan segâh makamına geçmek, şüphesiz yakın bir geçkidir¹¹. Uzak geçkiye örnek olarak uşşaktan uzal'a geçişi verelim.

Uşşak' dan

Uzzâl'e

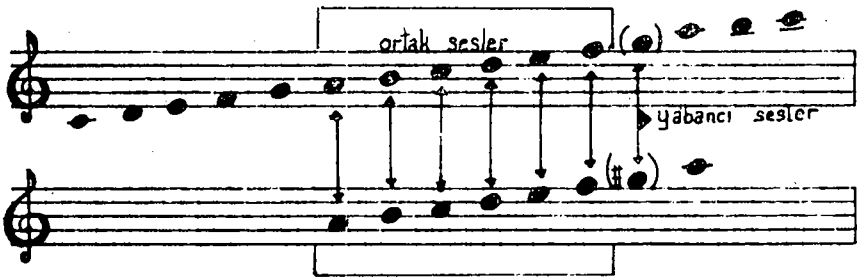
6- Yakın Geçki

İçinde bulunulan makamın dizisine benzer bir diziye sahip makama yapılan geçkiye yakın geçki denir. Bu geçki uzak geçkinin karşıtıdır. Notalarda (seslerde) vazife değişikliklerinden faydalanılarak yapılır¹². Yakın geçkiye bir örnek verelim.

III- Geçkinin Yapılışı:

Örneklerini vereceğimiz bir geçki şöyle yapılmaktadır. Birinci makam kendine özgü bütün karakteristik yönleriyle devam etmekteyken, bu makamın dizisinin seslerinden birinin veya bir kaçının değiştirilmesi halinde, bu değişiklik kulak tarafından algılanarak hissedilir ve yeni bir makam meydana çıktığı için, makam geçkisi yapılmış olur. Çeşitli makamların dizilerinde birbirinin aynı olan seslere ortak sesler, olmyanlara yabancı sesler adı verilmektedir. Örnek olarak çargâh dizisiyle hüselik dizisinin seslerini karşılaştıralım:

Bu iki dizi arasında, la, si, do, re, mi, fa notaları ortak seslerdir. Yukarıda parantez içinde gösterilen sol notası hüselik dizisine sol diyez notası da çargâh dizisine yabancıdır. İki makam dizileri arasında ne kadar çok

12 Aynı eser, II/ 377.

13 "G" makam dizilerinde "Güçlü" sesinin kısa yazılışı.

ortak ses bulunursa, bu makamlar birbirine o derece yakın sayılmaktadır. Eğer ortak sesler az olursa, yani yabancı seslerin çokluğu nisbetinde makamlar birbirinden uzaklaşırlar. Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi, hüseyni ve nevâ makamlarının dizilerindeki bütün sesler eşit olduğundan bu iki makam çok yakındır.

G (13)

N E V Â

G

H Ü S E Y N İ

Makam dizilerinde dört veya daha fazla ortak ses bulunan makamlara yakın, dörtden daha az ortak ses bulunan makamlara uzak makam adı verilir. Yakın makamlar arasındaki geçkiye yakın ve kolay geçki, uzak makamlar arasındaki geçkiye, uzak ve zor geçki denilmektedir¹⁴. Bu iki geçkinin bazı özellikleri vardır. Uzak geçkiler yakın geçkilerden daha fazla kulağa çarpıcı ve dikkat çeker, hatta bazen hayret uyandırır, çirkinliği nefreti, korkuyu, hayranlığı ve bunlara benzer bir çok duyguları tasvir etmede uzak geçkinin bu özelliklerinden faydalanılabilir. Uzak geçki ise, bir veya bir kaç geçkinin yardımı ile ya da doğrudan doğruya yapılır. Fakat uzak geçkinin en kuvvetli tesiri, doğrudan yapılmasıyla olmaktadır¹⁵.

Bir mûsikî eseri hangi makamdan yazılmışsa, o makam asıl makam kabul edilir. Diğer makamlara geçki yapılması onu etkilemez.

Geçkinin yapılması için iki yol vardır. Birincisi dizideki seslerin vazifelerini değiştirmektir¹⁶. İkincisi ise, seslerden birinin veya bir kaçının hüviyetini (diyez, bemol, bekar) değiştirmektir. Geçki yapılırken

14 H. Sadettin Arel, Türk Mûsikîsi Nazariyatı Dersleri, s. 49.

15 Aynı eser, s. 53.

16 Vazife değişikliği: Bir dizinin yedi derecesi (perdesi) ve her derecenin ayrı bir vazifesi vardır. Bu vazifelerin birinde yapılacak değişiklik makam geçkisine sebep olabilir.

bu iki yoldan gereğine göre, bazen biri bazen diğeri, bazen de her ikisi kullanılabilir. Dizileri eşit olan iki makam arasında geçki daima vazife değişimi yoluyla yapılır. Mesela nevâ makamından hüseyini makamına geçki yapılması için, yalnız güçlü vazifesinin dördüncü dereceden (yani makamın dördüncü perdesi) alınıp, beşinci dereceye (makamın beşinci sesi) verilmesi yeterlidir. Bu iki makam arasındaki fark, güçlülerin değişik olmasından ibarettir (yukarıdaki nevâ ve hüseyini örneğine Bkz.)

Nevâ makamından hüseyini makamına geçkiyi bir örnekle gösterelim:

Nevâdan hüseyiniye geçerken, seyri esnasında, nevâ makamında seyrederken, karar kısmında yapılacak bir değişiklik yoktur. Duraklar ve çeşniler eşittir. Yapılacak değişiklik güçlülerin vazifelerini değiştirmektir. Nevâ perdesinde durmadan, hüseyini perdesi üzerinde, uşşak dörtlüsü ile muvakkat karar yaparak, yerinde hüseyini beşlisiyle düğâh perdesine inilerek hüseyini makamına geçilmiş olur. Yine nevâ makamından rast makamına geçki yapmak için, vereceğimiz örnekte dizideki derecelerin cazibelerini değiştirmek yeterlidir.

Yukarıdaki örnekte gördüğü gibi, nevâ makamı ile rast makamın bütün sesleri eşit ve güçlülere aynıdır. Yalnız durak sesleri farklıdır. Seyir anında gezinirken, yerinde uşşak dörtlüsü ile düğâh perdesinde kalacağımız yerde rast perdesine inip yerinde rast beşlisi ile karar verirsek nevâ makamından rast makamına geçmiş oluruz. Yalnız vazife

değiştirilmek yoluyla yapılan geçkilerde gidilen makamı tanıyabilmemiz için, seslerin vazifelerine dikkat etmek gerekmektedir. Geçkinin yapılması için ikinci yol ise dizileri eşit olmayan iki makam arasında geçki hüviyet¹⁷ değiştirilmek suretiyle yapılır. Eğer bu makamların dizilerindeki seslerin vazifeleri farklı değilse böylece vazife değişikliğine gerek yoktur. Fakat vazifelerde fark varsa, bu takdirde hüviyetle beraber vazifenin de değişmesi gerekir. Örneği ileride gösterilen uşşak makamından hümâyun makamına geçki yapmak istenirse, bu iki makamın dizilerindeki seslerin vazifeleri farksız olduğundan yalnız ikinci ve üçüncü perdelerin yine hüviyetlerini değiştirmekle kalınır. Fakat arkada gösterilen uşşak makamından uzal makamına geçki yapılacak olursa, hem hüviyet hem de vazifece değişiklik yapmaya mecbur kalınır¹⁸.

Geçkileri yapmak ve tanımak için, hepsini belli kaidelere bağlamak mümkün değildir; yukarıda açıkladığımız 'geçki çeşitlerinden başka, sürekli ve süreksiz geçkiler de yapılmaktadır¹⁹.

The image contains three musical staves illustrating transitions between makam modes:

- The first staff shows a scale starting on G (G#) with the label "UŞŞAK" above it and "HÜMAYUN" below it. A vertical line marks the transition point.
- The second staff, labeled "Devrihindi", shows a scale starting on G (G#) with the label "Uşşaktan" above it and "Humâyuna Geçki" above it. A vertical line marks the transition point.
- The third staff, labeled "Curcuna", shows a scale starting on G (G#) with the label "Uzak Geçki" above it and "Uzzala" above it. A vertical line marks the transition point.
- The fourth staff, labeled "Geçki", shows a scale starting on G (G#) with the label "Geçki" above it.

17 Hüviyet değişikliği: Bu değişiklik ilk makamın dizisindeki bir sesin diyez, bemol ve bekar gibi işaretlerle hüviyetinin değişmesi neticesinde meydana gelen makam geçkisidir.

18 Arel, a.g.e., s. 50-54.

19 Her iki geçki hakkında örnekleriyle daha geniş bilgi almak için, Dr. Suphi Ezgi'nin, Nazari ve Ameli Türk Müsiki adlı eserinin, IV. cildinin 272-275. sahifelerine bakılabilir.

SONUÇ

Bilindiği gibi akıl, insanı diğer varlıklardan ayıran tek özellik değildir. Bunun yanında "Hissiyât-ı Âliyye" (yüksek duygular) adı verilen din duygusu ve estetik (güzellik duygusu) yalnız insanlara ait özelliklerdendir. İnsanın fitratında bulunan estetik duygusu, insanı birbirinden güzel şeylere, örneğin bunlardan biri olan mûsikîye (kulağa hoş gelen nağmelere) yöneltmektedir. Ses ve söz insânî duyguların ifade edilmesini sağlayan iki temel vasıtaadır. Mûsikînin konusu sestir. Ses ve sözün birleşmesiyle besteler (sözlü eserler) meydana gelmiştir. Sözsüz eserlere Enstrümental mûsikî (Peşrev, saz semaisi v.s.) denir.

Türk mûsikisinde yaklaşık 550 makam tesbit edilmiştir. Bunlardan günümüzde kullanılan makam çeşitleri 100'ü aşmamaktadır. Bu makamları kullanarak birbirinden güzel besteler yapan, Türk mûsikîsinin dâhi bestekârları, bu eserlerinde, kulağa hoş gelecek makam geçkileri yaparak insandaki estetik duygusuna hitap etmişlerdir. Bu tür hitâbet, bir duygu ve düşüncenin en güzel nağmelerle ifade edilerek başkalarına aktarma sanatıdır. Bu bestekârlardan birkaçını örnek olarak verelim.

Klâsik Türk mûsikîsi ve Dinî Mûsikînin en büyük ustalarından biri olan Buhûrî Zâde Mustafa İtrî (1640-1712) Efendi'nin din dışı "Nevâ Kâr" bestesi Türk Mûsikînin şaheserlerindedir. Bu eserdeki kompozisyon dehâsını aşmıştır. Birçok makam ve usûl geçkisiyle bes-telenmiş uzun bir eserdir.

Dinî mûsikîde ise, O'nun en önde gelen eserlerinden, rast makamında N'at-ı Şerîfi ve Segâh tekbirini zikredebiliriz.

Kutb-i Nâyi Osman Dede (Ölümü: 1730) Mevlevî Şeyhi ve Türk Din Mûsikîsinin büyük bestekârlarındandır. O'nun "Mirâciye" adlı bestesi Dinî Mûsikînin elimizde bulunan en büyük ve en uzun formudur. Eser 30 makamdan yapılmıştır. Binlerce geçkiyi ihtivâ eden, uzun icrası esnasında dinleyicileri büyüleyen eser, Segâh başlayıp İsfahan makamı ile bitmektedir.

Hammâmî Zâde İsmâil Dede Efendi (1778-1846) Klâsik Türk Mûsikîsi ve Dinî Mûsikînin en büyük dâhi bestekârlarındandır. O, hem din dışı (Rast Kar-ı Nâtik, Kâr-ı Nev v.s.) hem de dinî musikî (Ayinler: Sabâ, Hüzam, Nevâ, Bestenigâr, Ferahfezâ... İlâhiler v.s.) sahasındaki eserlerinde kullanıldığı çeşitli makam ve geçkileriyle, mûsikî sanatındaki gerçek yerini ve dehâsını ortaya koymuştur.

Hüseyin Saadettin Arel, (1880-1955) de hem dinî hem de dindışı müzikî eserlerindeki geçki zenginliği bakımından anılmağa değer bir bestekârdır. Arel, tek ve klişe halindeki geçkilerini kullanmıştır. Eserlerinde modern müzikî anlayışının önemli ifâde elemanlarından olan, gâye, konu ve hissin tebliği, geçki zenginliği, uzak makamlara geçmek geçkiyi meydana getiren ortak sesleri tanımakla müzikî estetiğini ortaya koymuştur. Hatta O'nun, Türk Müsikisinde gerek vokal ve gerekse enstrümental bestelerinde akla gelmeyen geçkileri kullandığı görülmektedir.

Bu vesile ile yukarıda adı geçen, ahirete intikal etmiş olan diğer Türk Müsikîsi Bestekârlarını da rahmet ve saygı ile anıyoruz.